

Др Борис Беговић*

Dominic Lieven, *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia*, Allan Lane, London, 2015, 429.

Уврежено је мишљење да је једна од најзначајнијих последица Великог рата пропаст три царства. Па како се приближава стогодишњица краја тог рата, која, уз мања одступања, коинцидира са стогодишњицом пропасти та три царства, дошло је доба да се на пригодан историографски начин обележи и ова годишњица.

Царска Русија је, макар хронолошки посматрано, прва отишла у историју, па је било прикладно да се прва појави књига о њеној пропасти, макар само пар недеље пре књиге посвећене крају Османске царевине.¹ Доминик Ливен, врстан познавалац преткомунистичке Русије,² крај царске Русије чврсто поставља унутар оквира у коме се одиграо – оквира Првог светског рата – и то управо оним редоследом какав је зацртан поднасловом књиге: царство – рат – крај царске Русије.

Централни део овог тројства за аутора јесте Велики рат. Јасно се напомиње да је то био пре свега источноевропски ратни конфликт. Извесно је да је повод за њега дошао из овог региона и да су најзначајније одлуке кључне земље за отпочињање рата (Немачке) биле условљене њеним стрепњама (оправданим или не) везаним за безбедност источне, а не западне границе. И све то ставља царску Русију у сам центар историје Великог рата. А највећа иронија исхода тог рата јесте, сматра аутор, то да су и германске силе (израз ауторов,

* Аутор је редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, begovic@ius.bg.ac.rs

¹ Eugene Rogan, *The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914–1920*, Alan Lane, London, 2015.

² *Russia's Rulers Under the Old Regime*, Yale University Press, New Heaven, 1989; *Nicholas II: Emperor of all the Russians*, John Murray, London, 1993; *Russia Against Napoleon: The True Story of the Campaigns of War and Peace*, Viking Books, London, 2010; *The Cambridge History of Russia: Volume 2, Imperial Russia, 1689–1917*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

указује на његов однос према Мађарима као незаобилазном фактору међународних односа тог времена) и Русија, дакле земље које су се бориле за доминацију на истоку Европе, биле поражене. И стога нису учествовале на Версајској конференцији, на којој се уређивао послератни свет, пре свега Европа.

У Великом рату, пре свега у томе каква је била Русија која је ушла у тај рат, али и у начину на који га је водила, траже се основни разлози за пропаст царства. Ипак, на самом почетку књиге аутор износи занимљиву хипотезу. Без Великог рата, сматра, болшевици би могли да преузму власт у Русији, али, највероватније, не би могли да је задрже. Дакле, Велики рат није био потребан услов болшевичке револуције у Русији, до ње би могло да дође и без њега. Штета што наведена хипотеза није детаљније образложена, то би заиста било занимљиво, али аутор инсистирајући на њој запада у противречност, будући да посматра Велики рат као извор краја царске Русије. Занимљиво је да, и поред своје склоности разматрању алтернативне историје, попут става да се одржао Брестлитовски мировни споразум, Немачка би добила Први светски рат, аутор нити једног тренутка не поставља питање шта би било да Русија није ушла у ратни сукоб који је постао светски. Да ли би онда царска Русија била очувана? Још мање покушава да понуди одговор на то питање.

Као основну противречност тадашњих царстава, аутор наводи дихотомију између империјализма и национализма, имајући на уму бујање национализма крајем XIX и почетком XX века. Та дихотомија није заобишла ни (мултиетничку) царску Русију. Наводећи да су почетком прошлог века Руси чинили свега 44% становништва царске Русије (не наводи се извор), аутор недоречено разматра специфичности ове дихотомије у царској Русији и не изводи закључке о њеној улози у паду руског царства.³

Занимљива је и хипотеза о царској Русији као земљи другог света. То је свет који аутор третира као онај који не спада у први, тврдо језгро европских развијених земаља уз САД, нити онај трећи, у виду свега осталог ван Европе, већ спада у онај свет кога чини Европа која се простире од Даблина, преко Мадрида, чак и Италије, наравно Балкана, све до Санкт Петербурга. То је онај свет за који први свет и његова политичка елита тврде „Not one of us!“ и који је у књизи описан као скуп земаља које деле одређене политичке проблеме уласком у доба масовне политике (*sic!*) која настаје за њих управо почетком XX века. Независно од класификације, извесно је

³ Тиме је Ливен избегао замку у коју су упали неки други: да краткотрајну грађанску и потом болшевичку револуцију посматрају као процес деколонизације. За супротан пример вид: Joshua A. Sanborn, *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, Oxford University Press, Oxford, 2014.

да се руска политичка сцена управо у то време драстично мења с појавом какве-такве слободе говора, колико-толико слободне штампе и каквог-таквог репрезентативног парламента.

Свој приступ аутор описује као комбинацију приступа „одозго“ и „одоздо“. Први обухвата само развој догађаја на дуги рок, структурне факторе који утичу на развој тих догађаја, попут глобализације и геополитике, европску равнотежу силе и доминанте вредности и идеологије тог времена. Други, онај одоздо, обухвата одлуке који је донео веома мали број људи, а сви су они имали своје врлине, али и ограничења, па су и одлуке биле мање или више погрешне. Временски обухват посматрања у оба ова погледа почиње 1905. године, која означава пораз Русије у руско-јапанском рату, као и промене политичког система Царства које су уследиле као последица тог пораза и реакције домаће јавности на њега, укључујући и побуну на оклопњачи „Потемкин“. Аутор указује и на средњи ниво анализе: онај који узима у обзир основне претпоставке, менталитете, доминантне обрасце размишљања руске политичке елите, пре свега кроз одговоре на два питања. Како је она поимала сопствену власт и природу међународних односа тог времена? Каква је била њена визија будућег рата у Европи? Опремљен оваквим методолошким оквиром, аутор нас води на узбудљиво путовање.

Прво поглавље књиге посвећено је царствима, распрострањеним обликом владавине почетком XX века. Свакако корисно за разматрање политичких опција које су царској Русији стајале на располагању. Указује се на различите стратешке опасности које генерише империјално ширење на подручју далеких прекоморских земаља и на подручју Европе. Ово друго је ризично због близине метропола супротстављених царстава – нешто што немачка и, нарочито, аустроугарска политичка елита никада није схватила. Понавља се теза о дихотомији империјализма и национализма, уз констатацију бујања национализма по Европи тог времена, додуше уз противречне ставове о његовој распрострањености. Док се на једном месту тврди да је национализам ограничен на уски образовани слој становништва, на другом се, на примеру Чешке и Ирске, указује на широко распрострањени и дубоко укореењени национализам. Неспорно је, међутим, да идеје национализма, у политичким системима који омогућавају стварање цивилног друштва, постаје незаобилазан фактор при формулисање било какве државне политике.

Друго поглавље је, практично, сажети приказ новије историје царске Русије, при чему се пажња прво посвећује унутрашњим пословима у најширем смислу те речи, укључујући и питања статуса националних мањина и хроничног недостатка делотворне државне управе, што је посебан проблем у земљи дугачких и слабо брањених

граница. Закључује се да у земљи у којој је 80% становништва чине полуписмени сељаци, начела суверености народа и демократије представљају пречицу за револуцију. Аутор сматра да је повезивање државе и друштва путем индиректних избора (о којима не сазнајемо ништа више) могло да се покаже постојанијим решењем, нарочито уколико би дало специфичан руски одговор на противречне изазове царства и модернизације. Циници би рекли да се ради о још једном заговорнику тезе да „демократија није за Русе“, али тема није незанимљива, нарочито у светлу данашње Кине и опција за политичке реформе у тој земљи. Следи разматрање спољне политике, што за земљу величине царске Русије, неминовно покреће веома велики број отворених питања, почев од односа с Немачком, тада најмоћнијом земљом континенталне Европе, контроле приступа светском океану, познатији као излаз на топла мора, нарочито питање поморског саобраћаја кроз Босфор, па све до односа с Великом Британијом у Азији („Велика игра“), као и с њеним живахним и агресивним далекоисточним савезником – Јапаном.

Следи поглавље посвећено онима који су доносили одлуке – руској политичкој елити. Поглавље почиње разматрањем личности цара Николаја II и његових многих саветника, што у тадашњем хибридном систему власти, не толико различитом од оног у Вилхелмовој Немачкој, практично подразумева премијере, министре и сличне званичнике извршне власти, укључујући и велике војводе, који су имали знатну извршну власт, нарочито у погледу оружаних снага. Посебно се обрађује тадашња руска дипломатија. Бројне су значајне личности описане и њихови светоназори коментарисани, али је вероватно за читаоца најзанимљивија личност руског Немца или немачког Руса Романа Розена, који је предложио веома јасну спољнополитичку стратегију царске Русије. За њега Русија не треба да тежи Европи, већ треба само да обезбеди сигурност својих западних граница, пре свега споразумом с Немачком, не треба да осећа било какву обавезу према словенској браћи, јер то само може да повећања њену рањивост, а контролу над Босфором, која и тако није кључни проблем, будући да Британци контролишу Средоземно море, никако не треба да успоставља заузимањем Цариграда. Насупрот свега тога, будућност Русије лежи у Азији и њу, стога, треба пре свега да интересује судбина Кине, тј. реализација стратешких интереса у том погледу. Уколико, сматрао је Розен, Русија успе да избегне да буде увучена у европски конфликт, њена светла будућност у Азији и на Пацифику је обезбеђена. Никада нећемо сазнати шта би се догодило да Русија није ушла у Велики рат, али је извесно да дилема у погледу спољнополитичких приоритета постоји и у савременој Русији, готово после сада већ очигледно неуспешног успостављања партнерских односа с ЕУ и, нарочито, НАТО савезом. Приказ руске офи-

цирске елите оставља утисак прилично распрострањене незаинтересованости и некомпетентности, али и појединих, нарочито нешто млађих официра, који се не уклапају у ту слику. Коначно, преглед политичког јавног мњења, релативно младих политичких партија, као и штампе, нуди читаоцу опис поприлично живописних ликова, њихових чврстих уверења и ватрених наступа, веома често не баш сасвим повезаних са стварношћу.

Успостављању тројне антанте између Француске, Велике Британије и Русије посвећено је четврто поглавље књиге. Стратешка размишљања која су довела Русију до приступања овом савезу имају своје порекло у њеном поразу у рату с Јапаном 1905. године. Тај пораз је означио крај (бар за пар следећих деценија) експанзије у Азији и потребу за консолидовањем већ достигнутог. То је довело и до англо-руског споразума из августа 1907. године којим се, бар за тренутак, прекинуло надметање две земље у Азији, пре свега у погледу Авганистана и Ирана, тада још увек Персије. Дугогодишња жеља британског савезника Француске да добије свог савезника на Немачкој источној граници, у нади да ће то обесхрабрити Немачку да започне нови рат, тиме је била удовољена. Колико је ово савезништво деловало као превенција свеевропском рату који прераста у светски показаће се свега седам година касније. У оквиру овог поглавља је размотрена улога Русије у Анексионој кризи, која је показала, не само некомпетентност тадашњег министра спољних послова (Александар Изволски), него и руску опседнутост решавањем проблема слободне пловидбе кроз Босфор, нарочито решењем које подразумева пуну сопствену контролу тог мореуза.

Како наслов следећег поглавља наводи, криза смењује кризу, а све почиње понижењем руске дипломатије исходом Анексионе кризе. А те кризе обухватају и оба балканска рата. Занимљиво је да аутор указује на то да су резултати Првог балканског рата били потпуно погрешно протумачени у генералштабовима водећих сила, укључујући и руску Ставку. Искуства тог рата, брза победа након брзе и успешне мобилизације и одлучне офанзиве, погрешно су генерализована у опште модерно ратно искуство. Због тога су практично сви с огромним ентузијазмом кренули у војни подухват звани коначна победа и то до Божића.

Следећа два поглавља представљају сумирање догађаја током 1914. године – прво, све до Сарајевског атентата, а друго времену од почетка Јулске кризе до уласка Русије у рат. Темпо излагања одједном се губи, нема више обиља информација, лепих размишљања, образлагања последица – као да нестаје паре у дотада разрађеној парној машини ове књиге.

Још је веће разочарање последње поглавље књиге, оно посвећено рату, револуцији и царству. Као да је смртна пресуда царству

потписана већ ступањем Русије у рат. Као да се ништа није могло урадити да се предупреди нестанак великог царства. Ипак, аутор је понудио три занимљива увида. Прво, тиме што је Николај II у ратно доба постао и *de facto* председник владе и *de jure* врховни командант оружаних снага, легитимитет монархије је тонуо са сваким војним неуспехом. Зато и није било легитимитета који би 1917. одржао монархију. Друго, војне операције током Великог рата никада се нису водиле на територији саме Русије, већ на другим деловима Руске царевине: Пољској, Белорусији и Украјини. То, за разлику Наполеоновог похода и његовог уласка у дубину руске територије, није обезбедило ону количину патриотизма потребног за очувања јединства земље. Коначно, аутор сматра да је страна интервенција ипак била кључна за успех болшевика. Не само да су немачке власти омогућили Лењину да дође до Русије, него у тренутку успостављања његове револуционарне власти, реакционарна немачка власт није учинила ништа да интервенише. Напротив, револуцијом ослабљена Русија излази из рата, што је и био немачки стратешки циљ. Остаје неизвесно да ли под овим аутор подразумева одрживост болшевика на власти који помиње на почетку књиге.

На самом крају књиге аутор закључује да се царска Русија у Велики рат упустила из разлога безбедности, интереса и идентитета. Безбедност у односу на растућу немачку силу, интерес у погледу стратешког утицаја на Балкану и Босфору, а идентитет у погледу статуса велике силе и предводника словенских народа. У сваком од тих погледа је изгубила – из рата је изашла понижена и поражена и – више није била царска. Под другим именом, уз огромне жртве, пре свега својих житеља, вратиће се на светску позорницу у хладноратовској констелацији безбедности, с глобалним интересима у надметању и статусом суперсиле. И то је изгубила крајем XX века. Ако ништа друго, показала је да зна да се успиње после пораза.

Књига је свакако занимљива за читање, написана лепим, јасним језиком, уз надахнуте описе многих занимљивих ликова који су одредили једну епоху. Књига поставља многа питања, али ипак одговара само на нека од њих. Велика је диспропорција између анализе стварања предуслова за пад Руске царевине и анализе самог тог пада, нарочито од почетка Великог рата. Ипак, читаоцу даје обиље материјала за размишљање о прошлости, али и о садашњости. Проблеми с којима се суочавала тадашња Русија и друге земље нису толико различити од оних данас. Питања безбедности, интереса и идентитета и данас заокупљају пажњу многих земаља: великих, попут Русије, и далеко мањих, попут Србије. А читалац се понекад најези од помисли да би данашњи одговори на та питања могли бити исто онолико погрешни колико руски од пре сто година.